

Marek Parchem

"Flame of Yahweh : Sexuality in the Old Testament", Richard M. Davidson, Peabody, MA 2008 : [recenzja]

Collectanea Theologica 80/4, 220-230

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE

rażniej uświadomić sobie to, co nie doczekało się jeszcze wystarczającej uwagi biblistów.

Na końcu *Przedmowy* P. Ostański napisał: „Mam świadomość, iż opracowanie bibliografii biblijnej przekracza możliwości jednej osoby. Mimo to *Bibliografia biblistyki polskiej za lata 2000-2009* została przygotowana jednoosobowo. Dlatego zapewne nie jest ani kompletna, ani bezbłędna i w przyszłości będzie wymagała uzupełnień i korekt. Liczę jednak na życzliwe jej przyjęcie” (*tamże*). O to autor może być spokojny! Przyjmujemy to dzieło nie tylko z życzliwością, lecz i ze szczerą wdzięcznością. Co się tyczy uzupełnień i korekt, będą zapewne potrzebne, potrzebuje ich bowiem każda ludzka działalność, bio- i bibliograficzna zwłaszcza. Po ukazaniu się dwóch poprzednich tomów bibliści zintensyfikowali i pogłębili współpracę z autorem, przesyłając mu, głównie w wersji elektronicznej, aktualną dokumentację własnej twórczości naukowej i popularyzatorskiej w zakresie biblistyki. Należy się spodziewać, że dwa kolejne tomy potwierdzą sens i konieczność tej współpracy, ułatwiając autorowi jego zadanie i umożliwiając jak najpełniejszą dokumentację biblistyki polskiej. A już dzisiaj wiadomo, że ks. dr hab. Piotr Ostański wszedł na dobre i na zawsze do annałów rodzimej teologii, wykonując żmudną i bardzo owocną pracę, której inni mogą mu pozazdrościć, ale tak skutecznie naśladować go nie są w stanie.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Richard M. DAVIDSON, *Flame of Yahweh: Sexuality in the Old Testament*, Hendrickson, Peabody, MA 2008, ss. xxix + 844.

Monumentalne dzieło, którego autorem jest R.M. Davidson, zostało poświęcone tematowi ludzkiej seksualności w Starym Testamencie. Autor postawił sobie zadanie ukazania i przebadania niemal wszystkich tekstów biblijnych podejmujących zagadnienie seksualności oraz konsekwencji wpływających ze zróżnicowania płciowego w różnych aspektach życia ludzkiego. W efekcie takiego podejścia – licząca ponad osiemset stron – książka staje się swoistego rodzaju encyklopedią tego tematu. Przez „ludzką seksualność” R.M. Davidson rozumie zróżnicowanie płciowe, a więc mężczyznę i kobietę jako dwoistość oraz ich wzajemne relacje, jak również obdarowanie płciowością, które zakłada jej różnorodność w takich wymiarach, jak biologiczny, psychologiczny i społeczny (s. 2). Z takim założeniem autor analizuje materiał biblijny dotyczący seksualności, a celem jego pracy badawczej jest przedstawienie w jasny i w miarę możliwości wszechstronny sposób „teologii ludzkiej seksualności

w ostatecznej (kanonicznej) formie Starego Testamentu” (s. 2). Autor precyzyjnie wyjaśnia metodologię, jaką się posługuje (tzw. podejście kanoniczne). Ma ona zasadnicze znaczenie nie tylko dla sposobu, w jaki poszczególne teksty biblijne są analizowane, ale przede wszystkim wpłynęła na układ materiału zawartego w książce i specyficzne spojrzenie autora na różne przejawy seksualności obecne w tradycji biblijnej. Rezultatem zastosowania podejścia synchronicznego, w którym materiał biblijny jest przyjmowany przez autora w jego kanonicznej formie (tj. ostatecznej i obecnie istniejącej), jest ukazanie ludzkiej seksualności w sposób integralny, który jednak nie pomija złożoności i różnorodności tekstów biblijnych (s. 2-3).

Mając na względzie takie podejście, podstawowym założeniem, które autor konsekwentnie realizuje w trakcie omawiania poszczególnych tekstów biblijnych, jest stwierdzenie, iż „rajski model” seksualności (tj. odnoszący się do sytuacji ludzi w ogrodzie Eden) konstytuuje podwaliny całego biblijnego spojrzenia na to zagadnienie (s. 3). Dla autora porządek ustanowiony przez Boga w dziele stworzenia staje się podstawowym kryterium spojrzenia na różne przejawy seksualności zawarte w Starym Testamencie. Innymi słowy, porządek dotyczący seksualności ustanowiony przez Boga względem pierwszych rodziców jest wzorem i modelem postępowania w relacjach między mężczyzną i kobietą. Co więcej, porządek stworzenia dotyczący seksualności staje się również kryterium oceny różnych zjawisk i zachowań ludzkich w aspekcie seksualnym. Takie założenie może być uznane za kontrowersyjne, zwłaszcza biorąc pod uwagę fakt, że „teologia stworzenia” obecna w Rdz 1–3 jest stosunkowo późnym efektem rozwoju myśli religijnej starożytnego Izraela. Należy jednak przyznać, że korzyścią wybrania takiego właśnie podejścia w przedstawieniu teologii seksualności w Starym Testamencie jest to, że autor bardzo wyraźnie ukazuje pozytywne jej aspekty (tj. zgodne z zamiarem Boga wyrażonym w dziele stworzenia) oraz różne negatywne przejawy (tj. jako rezultat sprzeniewierzenia się ludzi wobec pierwotnego zamysłu Boga). Takie podejście do materiału biblijnego ma wpływ na strukturę całej książki. Autor wychodzi od ukazania teologii ludzkiej seksualności w narracji dotyczącej ogrodu Eden, kończy zaś powrotem do tej pierwotnej (i idealnej) koncepcji, która – jego zdaniem – znajduje się w Pieśni nad pieśniami. Między tymi dwoma biegunami zostały przedstawione teksty ze Starego Testamentu ukazujące seksualność po upadku pierwszych rodziców, ukazując jej pozytywne i negatywne aspekty. W formie apendyksu na końcu książki autor przedstawia w sposób syntetyczny temat ludzkiej seksualności w Nowym Testamencie. Warto podkreślić, że w Starym Testamencie została ona ukazana na tle zwyczajów, praktyk i zachowań występujących na całym starożytnym Bliskim Wschodzie, m.in. w Mezopotamii, Egipcie, Anatolii, Kanaanie.

Autor nadał swojemu dziełu tytuł *Plomień JHWH*, ponieważ to sformułowanie uważa za szczytowe wyrażenie dotyczące ludzkiej seksualności w Biblii. Słowa te zostały zaczerpnięte z Pnp 8,6: „...bo potężna jak śmierć jest miłość, nieprzejednana jak Szeol namiętność, jej płomienne strzały są płomiennymi strzałami ognia, płomieniem JH”. Bez względu na to, czy zwrot „płomień JH” interpretuje się w znaczeniu stopnia najwyższego wyrażającego doskonałość (tj. „płomień najgwałtowniejszy”, „najpotężniejszy ogień”), czy też odczytuje się pierwsze dwie litery „JH” jako początkowe imienia własnego Boga JHWH (tj. „płomień Pana”), wyraża ono prawdę, że miłość (i namiętność) jest siłą, która należy nie tylko do sfery ludzkiej, ale również boskiej (s. 630).

Książka składa się z trzech głównych części oraz apendyksu, które są poprzedzone *Spisem treści* (s. vii-xv), *Przedmową* (s. xvii), *Wykazem skrótów* (s. xix-xxix) i *Wprowadzeniem* (s. 1-12). We *Wprowadzeniu* autor podaje definicję ludzkiej seksualności, cel i plan swojej pracy, a także analizuje podstawowe słownictwo dotyczące seksualności w Starym Testamencie, a mianowicie terminy używane na określenie organów płciowych (męskich i żeńskich), różnych części ciała kobiety w kontekście seksualności (np. łono, piersi, sutki), współżycia seksualnego oraz słów rozróżniających płeć. Taka analiza jest bardzo cenna z uwagi na fakt, że autorzy książki biblijnych prawie nigdy nie posługują się terminologią dosłowną, ale zwykle używają eufemizmów, różnego rodzaju form opisowych lub przenośnych. Całość książki zamyka imponująca *Bibliografia* (s. 659-801), *Indeks współczesnych autorów* (s. 803-815) oraz *Indeks starożytnych źródeł* (s. 817-844).

Pierwsza część pracy jest zatytułowana *Sexuality in Eden: The Divine Design (Genesis 1–3)* (s. 13-80) i składa się z dwóch rozdziałów. W pierwszym, *Sexuality in the Beginning: Genesis 1–2* (s. 15-54), przedstawiając idealny model ludzkiej seksualności, który został zamierzony przez Boga w dziele stworzenia, autor omawia dziesięć podstawowych aspektów teologii seksualności: Seksualność jako porządek stworzenia; Heteroseksualna dwoistość, czyli różnicowanie płciowe ludzi; Monogamiczny związek mężczyzny i kobiety; Równość płci; Seksualność oraz komplementarność mężczyzny i kobiety jako *imago Dei*; Seksualność ludzka i jej wyłączność; Trwałość i niezmienność związku mężczyzny i kobiety; Współżycie cielesne mężczyzny i kobiety jako wyraz ich jedności; Prokreacja jako jeden z podstawowych celów seksualności; Dobro i piękno seksualności, czyli podziw Boga dla dzieła stworzenia, w tym również seksualności. Niektóre tezy stawiane przez autora są interesujące, ale także kontrowersyjne. Dla przykładu, omawiając motyw stworzenia kobiety, który według niego wyraża równość płci, interpretuje on zwrot określający kobietę jako „pomoc dla niego”, tj. dla mężczyzny, bez jakichkolwiek konotacji negatywnych, a więc za-

wierających myśli o podporządkowaniu kobiety mężczyźnie, ale wręcz przeciwnie, jako przykład podaje fakt, że w tradycji biblijnej hebrajski termin „pomoc” jest często określeniem Boga (s. 29).

Drugi rozdział, *Sexuality and the Fall: Genesis 3* (s. 55-80), przedstawia seksualność w kontekście grzechu pierwszych rodziców i konsekwencji, jakie wynikają z tego faktu dla wzajemnych relacji między mężczyzną i kobietą. Autor dużo uwagi poświęca interpretacji sądu, jaki Bóg przeprowadza nad mężczyzną i kobietą po ich upadku. Zdecydowanie odrzuca interpretację postrzegającą podporządkowanie kobiety mężczyźnie jako „model” wzajemnych relacji mężczyzny i kobiety, który został wpisany w plan stwórczy Boga, ale stwierdza jednocześnie, że to podporządkowanie nie jest jedynie konsekwencją grzechu. W interesujący sposób zestawia zwrot „on będzie panował nad tobą” z wyrażeniem „ku niemu będziesz kierowała swoje pożądanie” jako paralelne i charakteryzujące wzajemną dążność, zarówno mężczyzny jak i kobiety, do bycia „jednym ciałem” (s. 73-75). Równie interesująca (choć nieco kontrowersyjna) jest interpretacja motywu ubrania przez Boga mężczyzny i kobiety w skóry zwierzęce. Otóż autor zwraca uwagę na fakt, że to postępowanie Boga wobec ludzi wyraża coś więcej niż tylko fizyczne zakrycie nagości. Odwołując się do podobnej terminologii używanej w odniesieniu do Aarona i jego synów (Kpł 8,7.13; Lb 20,28), sugeruje on, że ogród Eden może być postrzegany jako sanktuarium, zaś mężczyzna i kobieta inaugurują swoją rolę kapłańską (s. 57-58). Warto zauważyć, że w literaturze międzytestamentalnej ogród Eden jest postrzegany jako świątynia, natomiast mężczyzna jest przedstawiany jako prototyp kapłana (np. *Księga Jubileuszów* z II w. przed Chr.).

Druga i najobszerniejsza (s. 81-542) część książki jest zatytułowana *Sexuality outsider the Garden: Old Testament Development (Torah, Prophets, Writings)*. Składa się ona z dziesięciu rozdziałów (ich numeracja jest ciągła w książce, tj. rozdział pierwszy tej części jest oznaczony jako rozdział trzeci). W każdym z nich autor ukazuje materiał biblijny dotyczący seksualności w ten sam sposób, a mianowicie dwie przeciwstawne sobie tendencje, z jednej strony pozytywna afirmacja „rajskiego modelu” seksualności, a z drugiej odejście od tego wzoru przez odrzucenie Bożego planu względem ludzkiej seksualności.

Rozdział pierwszy tej części nosi tytuł *Creation Ordinance versus Cultic Sexuality* (s. 83-132). Autor stwierdza, że egzystencja ludzi po upadku była afirmacją porządku ustalonego przez Boga w dziele stworzenia, co ujawnia się we współzyciu seksualnym mężczyzny i kobiety oraz prokreacji. Aktywność seksualna jest postrzegana jako kontynuacja stworzenia. W przeciwieństwie do kultur starożytnego Bliskiego Wschodu, w starożytnym Izraelu Bóg jest ponad i poza sferą seksualności, dlatego nie podlega ona ubóstwieniu przez aktywność seksu-

alną Boga oraz nie jest sakralizowana przez rytuały kultyczne (s. 84). W części ukazującej negatywne aspekty w tym względzie autor przedstawia zagadnienie sakralizacji seksualności w kulcie ludów starożytnego Bliskiego Wschodu (Mezopotamia, Egipt, Anatolia, Kanaan) oraz biblijne przepisy prawne dotyczące tej kwestii. Na uwagę zasługuje analiza tekstów przedstawiających Boga w kontekście seksualności, a więc jako Męża/Oblubieńca, Ojca, Matkę przez przypisanie mu funkcji macierzyńskich (s. 113-130).

Rozdział drugi nosi tytuł *Human Heterosexuality versus Homosexuality, Transvestism, and Bestiality* (s. 133-176). Po wzmiance o heteroseksualności jako formie relacji międzyludzkich ustalonej w „rajskim modelu”, a więc formie idealnej i właściwej, autor omawia zagadnienie homoseksualności, najpierw na starożytnym Bliskim Wschodzie, a następnie w Izraelu. Analizuje teksty biblijne zawierające wzmianki o tego typu inklinacjach i zachowaniach: Rdz 9,20-25 (zachowanie Chama); Rdz 19,1-11 (mieszkańcy Sodomy); Sdz 19; Ez 16 i 18. Wspomina o prostytucji sakralnej uprawianej przez mężczyzn. Na uwagę zasługuje omówienie relacji między Noemi i Rut oraz między Dawidem i Jonatanem, które niekiedy postrzegane są jako homoseksualne, chociaż w rzeczywistości nie mają takiego charakteru. Autor nie pomija również omówienia regulacji prawnych dotyczącej tej kwestii (Kpł 18,22; 20,13; Pwt 23,18-19). W podsumowaniu stwierdza, że wszystkie analizowane teksty Starego Testamentu w sposób jasny i jednoznaczny potępiają praktyki homoseksualne (s. 169). W tym samym rozdziale zostaje omówiony tranwestycyzm, tj. ubieranie się przeciwne do płci, czego zakazuje Pwt 22,5. Tego typu postępowanie ma swoje korzenie w prostytucji sakralnej (zwłaszcza w Mezopotamii), gdzie mężczyźni funkcjonowali jako kobiety, natomiast kobiety jako mężczyźni. Ostatnim omówionym tu zagadnieniem jest zoofilia, której praktykowanie jest często wspomniane w literaturze starożytnego Bliskiego Wschodu, zwłaszcza w odniesieniu do seksualnej aktywności bóstw (np. Inanna/Isztar w Mezopotamii, Baal w Kanaanie). W Biblii zoofilia jest zakazana i zdecydowanie potępiona (np. Wj 22,18; Kpł 18,23; 20,15-16; Pwt 27,21).

Treścią kolejnego rozdziału *Monogamy versus Polygamy/Concubinage* (s. 177-212) jest omówienie monogamii oraz praktyki jej przeciwnej, a więc poligamii, oraz konkubinatu. Autor wymienia najpierw związki monogamiczne będące afirmacją „rajskiego modelu”, np. Adam i Ewa (Rdz 2-4), Kain i jego żona (Rdz 4,17), Noe i jego żona (Rdz 7,7.17), Izaak i Rebeka (Rdz 24; 27; 49,31), Józef i Asenat (Rdz 41,45), Aaron i Elżbieta (Wj 6,23), Mojżesz i Sefora (Wj 2,21; 18,2,5; Lb 12,1), a następnie – na tle praktyk starożytnego Bliskiego Wschodu – omawia przypadki związków poligamicznych w Księdze Rodzaju, np. Lamek, Abraham i Hagar, Jakub, Ezaw. Na uwagę zasługuje przy-

padek Mojżesza, gdyż jest on niekiedy uważany za bigamistę przez uczonych, którzy sugerują, że Sefora (Wj 2,21; 4,25; 18,2) oraz „kobieta z Kusz” (Lb 12,1) to dwie różne kobiety. Jak słusznie zauważa R.M. Davidson, brak jednak wyraźnych przesłanek do utrzymania takiego stanowiska. Autor omawia regulacje prawne, m.in. dotyczące niewolnic (Wj 21,7-11), króla (Pwt 17,17) czy też zakaz małżeństwa z siostrą swojej żony (Kpł 18,18), jak również temat poligamii w księgach biblijnych (Prorocy, Pisma).

W rozdziale zatytułowanym *Elevation versus Denigration of Women* (s. 213-295), autor obszernie omawia wysoki status kobiety w Izraelu, a następnie różne formy jej degradacji. Punktem wyjścia jest ukazanie modelu rodziny patriarchalnej, następnie autor przedstawia godność i wysoki status kobiety na przykładach postaci występujących w Księdze Rodzaju (Sara, Rebeka, Rachela i Lea, Tamar), w Księdze Wyjścia (Szifra i Pua, księżniczka egipska, Jokebed, Miriam, siedem córek Jetro, w tym Sefora), córki Selofchada (Lb 27,1-11; 36), jak również w różnych tekstach prawnych Pięcioksięgu oraz w innych księgach (np. Joz, Sdz, 1-2 Sm, 1-2 Krl, niektórych prorockich i mądrościowych), ze szczególnym uwzględnieniem Rut i Ester. W części negatywnej zostały przedstawione różne przypadki degradacji, poniżenia i zniesławienia kobiet.

Rozdział pt. *Wholeness versus Fragmentation (Prostitution, Mixed Marriages, Masturbation, Sexual Blemishes, and Impurities)* (s. 297-335) omawia problem całościowego ujęcia ludzkiej seksualności jako afirmacji „rajskiego modelu”, które polega nie tylko na aktywności seksualnej mężczyzny i kobiety, ale obejmuje każdą sferę ludzkiego życia, a więc fizyczną, umysłową, społeczną i duchową (s. 298). Dla autora „rozdrabnianie” ideału seksualności, który zawiera „rajski model”, obejmuje prostytucję (ale nie kultyczną), małżeństwa mieszane (tj. między osobami różnych religii), masturbację oraz różne formy skaz, wad i nieczystości dotyczących sfery seksualnej. Na szczególną uwagę zasługuje omówienie prostytucji w znaczeniu metaforycznym jako określenie apostazji (s. 310-315). Interesujące są spostrzeżenia dotyczące masturbacji. Według R.M. Davidsona, w Starym Testamencie nie ma jasnych i jednoznacznych wzmianek o tej praktyce. Niekiedy podawane są teksty biblijne, które według niektórych uczonych pośrednio zawierają wzmiankę o niej (2 Sm 3,29; Rdz 21,9). Jak słusznie zauważa autor, takim opiniom brak jednak wyraźnych przesłanek i dlatego należy uznać je za nieprzekonujące. Bardzo często taki charakter nadaje się postępowaniu Onana (Rdz 38,9). Jednakże autor stwierdza, że w kontekście małżeństwa Onana z żoną zmarłego brata, jego postępowanie określane często jako „onanizm” nie oznacza masturbacji, ale jest to stosunek przerywany, by uniknąć obowiązku wyphywającego z lewiratu, tj. wzbudzenia dziecka, które będzie uważane za potomka jego brata (s. 325 oraz 464-465).

Rozdział kolejny nosi tytuł *Exclusivity versus Adultery and Premarital Sex* (s. 337-375). W części pozytywnej nawiązującej do „rajskiego modelu” autor podkreśla, że wyłączność jest jedną z istotnych cech związku mężczyzny i kobiety. Następnie zwraca uwagę na znaczenie dziewictwa. Odejściem od ideału zamierzonego przez Boga jest według R.M. Davidsona cudzołóstwo, które omawia obszernie w odniesieniu do Izraela na tle praktyk starożytnego Bliskiego Wschodu w kontekście regulacji prawnych, tj. sankcji karnych. Można tu dostrzec pewną niekonsekwencję autora, który najpierw argumentuje, że w starożytnym Izraelu cudzołóstwo było zazwyczaj karane śmiercią, ponieważ uważano je za przestępstwo wobec Boga, a następnie stwierdza, że Bóg dopuszcza również możliwość przebaczenia, czego przykładem jest Dawid, Ozeasz czy sam Bóg w stosunku do Izraela. Jego zdaniem, prawo dotyczące cudzołóstwa nie wyklucza możliwości okazania łaski (s. 373-375). Tego rodzaju argumentacja nie wydaje się przekonująca, co więcej, daje się tutaj zauważyć pewnego rodzaju nadinterpretację w celu „pogodzenia” przepisów prawnych z miłosierdziem Boga.

W kolejnym rozdziale, *Permanence versus Divorce/Remarriage* (s. 377-423), R.M. Davidson stwierdza, że według „rajskiego modelu” seksualności związek mężczyzny i kobiety jest trwały i niezmienny, co wyrażają słowa: „mężczyzna (...) łączy się ze swą żoną” (Rdz 2,24). Ukazuje on małżeństwo jako przymierze między mężczyzną i kobietą. Przeciwnością tego ideału jest praktyka rozwodu. Autor podkreśla, że w Starym Testamencie rozwód jest tolerowany, uznawany i dozwolony, ale nigdy nie jest zalecany, nakazany czy też uzasadniony boskim autorytetem (s. 384). Następnie obszernie omawia praktykę rozwodu na starożytnym Bliskim Wschodzie oraz analizuje przepisy prawne znajdujące się w Pięcioksięgu oraz teksty z innych ksiąg biblijnych podejmujących temat rozwodu.

Rozdział następny nosi tytuł *Intimacy versus Incest* (s. 425-446). Autor uważa, że pierwszym stwierdzeniem dotyczącym ludzkiej aktywności poza ogrodem Eden jest współzycie płciowe: „Mężczyzna poznał Ewę, swoją żonę, a ona poczęła i urodziła Kaina” (Rdz 4,1). Nie jest przypadkiem, że w tekście biblijnym na oznaczenie współzycia seksualnego został użyty czasownik „znać”, „poznać”, „zdobyć wiedzę” (warto zauważyć, że jest on jednym z najczęściej używanych czasowników w eufemistycznym określaniu współzycia w Biblii). Wyraża prawdę, że cielesne złączenie daje mężczyźnie poznanie swej żony w najgłębszym wymiarze jej istnienia. Wbrew obiegowym opiniom, że podmiotem tego czasownika użytym w kontekście seksualnym jest wyłącznie mężczyzna, autora zauważa, że podmiotem czasownika „poznać” używanego w tym znaczeniu jest też kobieta (np. Rdz 19,8; Sdz 11,39). Oznacza to, iż ko-

bieta również przez cielesne złączenie doświadcza poznania istoty mężczyzny (s. 425). Przeciwnieństwem ideału ustanowionego przez Boga są związki między osobami blisko spokrewnionymi. Autor zauważa, że na starożytnym Bliskim Wschodzie zakazane były związki kazirodcze między osobami o różnym stopniu pokrewieństwa, ale, paradoksalnie, w tekstach mitycznych często jest mowa o seksualnej aktywności spokrewnionych ze sobą bóstw. W odniesieniu do Izraela, R.M. Davidson obszernie omawia regulacje prawne zakazujące związków między osobami spokrewnionymi ze sobą oraz analizuje niektóre przypadki, np. Lot i jego córki (Rdz 19,30-38), Ruben i Bilha (Rdz 35,22; 49,4), Amnon i Tamar (2 Sm 13).

W rozdziale zatytułowanym *Procreative Sexuality versus Problems/Distortions (Childlessness, Children Born out of Wedlock, and Abortion)* (s. 447-501) autor ukazuje prokreacyjny wymiar seksualności jako pozytywną afirmację „rajskiego modelu”. Naturalną konsekwencją współżycia seksualnego jest poczęcie i urodzenie dziecka (zob. Rdz 4,1). Po stworzeniu mężczyzny i kobiety Bóg kieruje do nich nakaz: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię” (Rdz 1,28), co zostało powtórzone także poza Edenem w odniesieniu do Noego i jego synów (Rdz 9,1). Odwołując się do obietnicy potomstwa, jaką Bóg składa Abrahamowi oraz błogosławieństwa dotyczącego jego płodności, R.M. Davidson zwraca uwagę na motyw przymierza i obrzezania jako jego wewnętrzny znak. Na uwagę zasługują rozważania dotyczące fizycznego i duchowego wymiaru obrzezania, które doprowadzają do wniosku, że Bóg wybrał symbol seksualny, tj. męski organ płciowy, by umieścić na nim symbol religijnej tożsamości w celu afirmacji ludzkiej seksualności. W ten sposób męski organ płciowy nie jest przedmiotem wstydu, ale najświętszą częścią ciała, którą Bóg czyni znakiem swojego przymierza z Izraelem (s. 452).

W Biblii bardzo często podkreśla się, że największym dobrem jest dziecko. W kontekście tej prawdy autor zajmuje się takimi zagadnieniami, jak bezdzietność, adopcja i instytucja lewiratu, jak również problemem dzieci z nieprawego łoża oraz aborcji. Obszernie zostało omówione stosowanie różnych praktyk mających na celu kontrolę urodzeń na starożytnym Bliskim Wschodzie, zwłaszcza w Egipcie, ale również w Mezopotamii, np. sterylizacja/kastracja, zapobieganie zapłodnieniu za pomocą środków chemicznych, stosunek przerywany, aborcja. Jeśli chodzi o aborcję, to była ona karana we wczesnym prawodawstwie bliskowschodnim karami pieniężnymi, a w okresie asyryjskim (poł. II tys. przed Chr.) śmiercią. W prawodawstwie Izraela nie ma przepisów bezpośrednio dotyczących aborcji, a tekst w Wj 21,22-25 odnosi się raczej do nieumyślnego spowodowania przedwczesnego porodu, a nie do poronienia. Na uwagę zasługują wnioski, które autor wyciąga z analizy tekstu w Wj 21,22-25, a mianowicie nie-

narodzone dziecko ma taki sam status prawny jak jego matka (tj. sankcje karne przewidziane są za wyrządzenie krzywdy dziecku nienarodzonemu lub jego matce). Jeśli nienarodzone dziecko jest traktowane jak jego matka, a więc jako pełnoprawna istota ludzka, w takim razie implikuje to również ważną prawdę dotyczącą aborcji: tekst w Wj 21,22-25 nie udziela poparcia dla uprawomocnienia aborcji. Pozbawienie życia dziecka nienarodzonego jest zabójstwem, podobnie jak pozbawienie życia matki (s. 497).

Kolejny rozdział nosi tytuł *Beauty versus Rape and the Parody of Beauty* (s. 503-542). Według Rdz 1,31 Bóg stwierdza, że „wszystko, co uczynił, było bardzo dobre”, a więc również ludzka seksualność. Użyte tutaj hebrajskie słowo oznacza zarówno „dobro”, jak i „piękno”. Autor wyciąga z tego wnioski, że w zamiśle Boga przez ludzką seksualność wyraża się dobro i piękno, co podkreślają liczne teksty biblijne (s. 503-504). Przeciwnieństwem dobra/piękna ludzkiej seksualności jest gwałt, który w prawodawstwie Starego Testamentu, podobnie jak na całym starożytnym Bliskim Wschodzie, jest objęty sankcjami karnymi. Autor szczegółowo analizuje przypadki gwałtu opisane w Biblii, np. Diny (Rdz 34), żony Lewity (Sdz 19), Batszeby (2 Sm 11), Tamar (2 Sm 13). Na szczególną uwagę zasługuje analiza przypadku dotyczącego Batszeby, ponieważ autor w sposób przekonujący argumentuje, że jej pierwszy kontakt seksualny z Dawidem był gwałtem zadany jej przez króla. Jest to przykład gwałtu dokonanego na kobiecie przez osobę mającą władzę (s. 532).

Trzecia część książki została zatytułowana *Return to Eden* (s. 543-632) i składa się z dwóch rozdziałów. Pierwszy nosi tytuł *Sexuality in the Song of Songs: The Holy of Holies* (s. 546-605). Punktem wyjścia jest zwrócenie uwagi na różne sposoby interpretacji Pieśni nad pieśniami w historii egzegezy, a mianowicie alegoryczną i dosłowną. Autor opowiada się za literalną interpretacją tej księgi, ale kwestią dyskusyjną jest przypisanie jej autorstwa Salomonowi (s. 564-565), a co za tym idzie identyfikowanie głównych postaci jako króla Salomona i córki faraona, jego żony. Ponieważ, według R.M. Davidsona, opisywana w Pieśni nad pieśniami ludzka seksualność stanowi powrót do „rajskiego modelu”, a więc do ideału, jaki został w tym względzie zamierzony przez Boga, przedstawia on kolejne aspekty teologii seksualności, podobnie jak uczynił to w odniesieniu do Rdz 1–2. I tak, ludzka seksualność wyraża porządek stworzenia, została ona zamierzona przez Boga dla związków heteroseksualnych. Związek mężczyzny i kobiety jest monogamiczny, odznacza się trwałością, komplementarnością, wyłącznością i niezmiennością, jest wyrazem równości płci, zaś celem współżycia cielesnego mężczyzny i kobiety jako wyraz ich jedności jest prokreacja. Na uwagę zasługuje podkreślenie – na bazie analizy Pieśni nad pieśniami – różnych wymiarów i aspektów jedności mężczyzny i kobiety w ich seksualnym zjedno-

czeniu, m.in. aspekt fizyczny, emocjonalny, intelektualny, estetyczny, duchowy (s. 601-602).

W rozdziale drugim – *Sexuality In the Song of Songs: The Flame of Yahweh* (s. 607-632) – zostało ukazane dobro i piękno ludzkiej seksualności, co stanowi ostatni z podstawowych aspektów teologii seksualności z rozdziału pierwszego dotyczącego Rdz 1–2. W ten sposób ludzka seksualność opisana w Pieśni nad pieśniami stanowi powrót do ideału wyrażonego w „rajskim modelu”. Autor zauważa, że jej piękno i doskonałość zostało przedstawione w Pieśni nad pieśniami na wiele sposobów, m.in. jako oszałamiające piękno, zdumiewająca zmysłowość, różnorodność i bogactwo, fascynujące doświadczenie, cudowny zachwyt, romantyczne przeżycie, potężna pasja, tajemnica. Autor podkreśla, że język Pieśni nad pieśniami jest bardzo erotyczny i zmysłowy, gdyż mężczyzna i kobieta wychwalają nawzajem wobec siebie fizyczne piękno i mówią o swoich doznaniach zmysłowych. Nie jest on jednak wulgarny i obraźliwy, nie jest dosłowny i bezpośredni, ale pełen eufemizmów, metafor i symboli, które autor wylicza (s. 610-614). Autor kończy ten rozdział stwierdzeniem, że ludzka seksualność jest „płomieniem JHWH” (Pnp 8,6), a to oznacza, że jest dobrem, którym Bóg obdarzył człowieka.

Książka kończy się dodatkiem, który nosi tytuł *Afterword: Some Implications for a New Testament Theology of Sexuality* (s. 633-658). Autor w sposób syntetyczny prezentuje podstawowe aspekty teologii seksualności w odniesieniu do Nowego Testamentu. Wykazuje, że obraz ludzkiej seksualności w Nowym Testamencie jest podobny do tego, który pojawia się w Starym Testamencie, m.in. seksualność odnosi się do związku heteroseksualnego (homoseksualizm jest potępiony), związek mężczyzny i kobiety jest monogamiczny, wyłączny i trwały (odrzućcie rozwodów). Podkreśla też dobro i piękno ludzkiej seksualności, czego świadectwem może być używanie języka metaforycznego nawiązującego do tej tematyki w odniesieniu do związku Chrystusa i Kościoła.

Podsumowując, należy stwierdzić, że monumentalne dzieło R.M. Davidsona zasługuje na uwagę ze względu na temat, jaki podejmuje, oraz sposób jego prezentacji. Szczególne uznanie należy się autorowi za umiejętność syntetycznego ujmowania zagadnień oraz prezentowanie ich w świetle różnych opinii, hipotez i odmiennych interpretacji uczonych. Bez wątplenia największą jego zasługą jest zaprezentowanie zwartej teologii ludzkiej seksualności w różnych jej wymiarach, która obejmuje cały Stary Testament. Dyskusyjny może wydawać się klucz, według którego R.M. Davidson porządkuje i prezentuje materiał biblijny dotyczący seksualności, a więc ogród Eden (ideał) – poza Edenem (odstąpienie od ideału) – powrót do Edenu (restauracja ideału). Jednakże dzięki zastosowaniu takiego schematu autorowi udało się podkreślić w prezentowanym temacie

nie tylko jego ludzki aspekt, ale również zamiar Boga. Co więcej, opracowany w takim kluczu materiał dotyczący seksualności pozwolił na jasną i jednoznaczną kategoryzację, a co za tym idzie również ocenę różnych postaw i zachowań ludzkich w tym względzie, a mianowicie pozytywne są te, które wynikają z planu Bożego wobec człowieka wyrażonego w dziele stworzenia, natomiast za negatywne należy uznać te, które są rezultatem odrzucenia przez człowieka zamysłu Bożego.

Pewne tezy wysuwane przez R.M. Davidsona są kontrowersyjne, zaś jego argumentacja nie zawsze jest przekonująca, zwłaszcza jeśli chodzi o takie zagadnienia, jak poligamia, rozwód, sankcje karne w odniesieniu do cudzołóstwa, charakter obrzezania. Należy mieć na uwadze fakt, że R.M. Davidson jest profesorem Starego Testamentu na Andrews University w Stanach Zjednoczonych (Berrien Springs, MI) i reprezentantem konserwatywnego stanowiska w odniesieniu do interpretacji Starego Testamentu. Jednakże tego rodzaju szczegółowe zagadnienia mogą być przez czytelnika z łatwością zweryfikowane, ponieważ autor podaje różne stanowiska uczonych, a przede wszystkim bardzo obszerną bibliografię, która pozwala na dalsze badania.

ks. Marek Parchem, Warszawa

Loren T. STUCKENBRUCK, *1 Enoch 91-108*, Commentaries on Early Jewish Literature, Walter de Gruyter, Berlin-New York 2007, ss. XV + 855.

Na wstępie należy zauważyć, że niniejszy komentarz do 1 Hen 91-108, ukazujący się w renomowanej serii wydawniczej „Commentaries on Early Jewish Literature” (CEJL), jest już drugim dziełem tego typu, w którym z niezwykłą dbałością o szczegóły przedstawia się w sposób bardzo obszerny komentarz do apokryficznej *Księgi Henocha etiopskiej* (1 Hen). Pierwszy komentarz zasługujący na najwyższe uznanie to G.W.E. Nickelsburg, *1 Enoch 1. A Commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 1–36; 81–108*, Hermeneia, Minneapolis 2001 (zob. recenzję w STV 41/2003/2, s. 179-182).

Monumentalny komentarz do ostatnich rozdziałów 1 Hen 91–108, którego autorem jest L. T. S t u c k e n b r u c k, jest dziełem napisanym z niezwykłą erudycją i doskonałą znajomością problematyki dotyczącej tradycji henochicznej. Cały komentarz składa się z sześciu rozdziałów, które są poprzedzone *Spisem treści* (s. VII-XII), *Przedmową* (s. XIII-XIV) i *Wykazem skrótów* (s. XV). Dzieło zamykają indeksy: źródeł biblijnych, apokryficznych, pism qumrańskich, tekstów starożytnego Bliskiego Wschodu, Ojców Kościoła, literatury rabinicznej,